

Rijker supervisor- visorschap door fenomenologisch onderzoek

Marie-José **GEENEN**

INLEIDING Als ik onderzoek doe, ervaar ik mezelf in een andere wereld dan wanneer ik als coach of supervisor aan het werk ben. Bij het doen van onderzoek – ik houd me vooral bezig met empirisch-analytisch onderzoek – verzamel ik feiten en probeer ik de werkelijkheid van buitenaf te begrijpen. Als supervisor stap ik zelf in die werkelijkheid om te ervaren wat ik bij mezelf en de ander aantref en van daaruit te werk te gaan. Ik voel me thuis in beide werelden, maar worstel soms ook met het verschil. Zou fenomenologisch onderzoek misschien een brug kunnen slaan tussen die twee? De methode krijgt immers een plek in steeds meer opleidingen voor begeleidingskundigen.

Om meer inzicht te krijgen in hoe dat georganiseerd is en ervaren wordt, sprak ik met twee opleiders en vroeg ik drie (ex-)studenten van de opleidingen om een schriftelijke weergave van hun ervaringen met fenomenologisch onderzoek.

FENOMENOLOGISCH ONDERZOEK Fenomenologie is een filosofische beweging die eind negentiende eeuw door Edmund Husserl in gang is gezet. De naam komt van het Griekse ‘phenomenon’, dat letterlijk

Dr. M.-J. Geenen is docent, supervisor en onderzoeker bij de Hogeschool Utrecht en redactielid van dit tijdschrift. E-mail: marie-jose.geenen@hu.nl.

‘zichzelf tonen’ betekent. Het gaat in de fenomenologie, zoals Husserl die voor ogen had, om het bestuderen van wat zich toont, door op zoek te gaan naar de essentie van het verschijnsel. Door een rijke beschrijving te geven van hoe het fenomeen ervaren wordt, beoogt men de diepte van een verschijnsel te ontdekken.

Dat vraagt een houding van verwondering en openheid. Husserl noemde dat ‘epochè’ (‘onthouding’), het oordeel uitstellen. Vooronderstellingen – die van jezelf maar ook die vanuit de theorie – plaats je gedurende het onderzoek zoveel mogelijk tussen haakjes (‘bracketing’ genoemd). Pas in de slotfase van het onderzoek volgt een koppeling naar theorie.

In het fenomenologisch onderzoek zoals dat zich heeft ontwikkeld na Husserl, gaat het steeds meer om het blootleggen van betekenissen van een verschijnsel. Het gaat dan om de betekenisvolheid van de leefwereld zoals we die ervaren, nog voordat we er woorden aan hebben gegeven. Dat wordt ook wel de ‘prereflectieve’ ervaring of het ‘geleefde verhaal’ genoemd, die vooraf gaat aan het verklaren met theorieën en het categoriseren met concepten (Van Manen, 2011). Doel van de fenomenologie is dat ‘present moment’ van de geleefde ervaring zo dicht mogelijk te benaderen en te verstaan.

FENOMENOLOGIE IN OPLEIDINGEN VOOR BEGELEIDINGSKUNDE Fenomenologisch onderzoek in de opleiding voor begeleidingskundigen kent een lange geschiedenis: de voorloper van de huidige master begeleidingskunde, de voortgezette opleiding supervisie in Rotterdam, nam het twintig jaar geleden al op in haar curriculum. De opleiding werd geïnspireerd door de empirisch fenomenologische onderzoeksbenadering van

Ilya Maso, toentertijd hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek. Maso ontwikkelde een methode waarin het onderzoeken van persoonlijke ervaringen centraal staat (Maso, 2005; Maso, Andringa & Heusèr, 2004).

Hij gaf daarmee een nieuwe invulling aan fenomenologisch onderzoek, waarbij hermeneutiek centraal staat ‘in de betekenis van het verborgene onverborgen maken’ (Maso, 2005, p. 37). Door het in meerdere rondes beschrijven van ervaringen en daarover bevraagd te worden, herinner je je wat je vergeten was of waarvan je nog slechts een vaag beeld had. Het was Marianne Banning-Mul die fenomenologisch onderzoek vanuit de Universiteit voor Humanistiek meenam en introduceerde in de Rotterdamse opleiding. Michiel de Ronde, lector en docent aan de masteropleiding, vertelt dat in het kader van het doorgroeien naar een geaccrediteerde opleiding onderzoek een duidelijke plek moest krijgen in het curriculum. ‘Wij hebben gezocht naar een vorm van onderzoek die intrinsiek verbonden is met het werk waarvoor we opleiden. Welke manieren van onderzoek zitten als het ware verpakt in dat begeleidingskundig handelen?’ Dat vond de opleiding in exemplarisch handelingsonderzoek (dat laten we hier verder buiten beschouwing) en in de fenomenologische methode. De Ronde: ‘Die heeft te maken met: hoe versta ik mezelf en de wereld? En mezelf in relatie tot de wereld en de wereld in relatie tot mezelf? En de ander in relatie tot mezelf?’ Muriel van der Spek, docent en jarenlang opleidingsmanager aan de opleiding begeleidingskunde (supervisie en coaching) van de Hanzehogeschool te Groningen, deed zelf de masteropleiding in Rotterdam en was zo enthousiast, dat ze de fenomenologische methode in Groningen introduceerde.

In beide opleidingen vormt Maso's methode de basis, met dat verschil dat ervaringen uit de begeleidingspraktijk onderzoeksmateriaal zijn en niet ervaringen uit het privéleven. Na een introductie op fenomenologie en fenomenologisch onderzoek kiezen de studenten een ervaring die zij nader willen onderzoeken: een ervaring die hen raakt, nieuwsgierig maakt of verwondering oproept. In een groep van vier studenten die gedurende het hele onderzoeksprogramma bij elkaar blijft, vertellen de studenten hun ervaringen aan elkaar (in Groningen wordt deze eerst in een tekening verbeeld). Zij vertellen in de tegenwoordige tijd en in de eerste persoon, zodat ze dicht bij de ervaring blijven. Medestudenten stellen vragen waarmee ze de ander uitnodigen om de ervaring zo concreet mogelijk te beschrijven; zonder inkleuringen, interpretaties of aannames. Hier komt het eerdergenoemde epochè om de hoek kijken: studenten gaan ervaren hoe hun subjectiviteit doorwerkt in een ervaring. Van der Spek: 'Studenten leren zo conceptueel te luisteren en vragen te stellen.'

In verschillende rondes worden ervaringen bevraagd en worden deze verder verrijkt en verdiept. De studenten vullen de beschrijving over hun ervaring na elke ronde aan. Ze betreft daarbij ook andere ervaringen die erop lijken en onderzoekt of daar patronen in te herkennen zijn.

Lidy van Houtum, supervisor in de PI Vught en student bij de master begeleidingskunde te Nijmegen: 'Als beginnend supervisor merkte ik dat ik me opgelaten en onzeker voelde bij een groepje supervisanten. Ik heb de hele situatie zintuigelijk uitgeschreven, zodat ik weer in de situatie zat. Associaties met soortgelijke situaties uit het verleden legden patronen bloot. Dit was pijnlijk, maar ook heel waardevol.'

De volgende fase staat in het licht van betekenisgeving van de ervaring. Van der Spek: 'Eigenlijk lees je je verhaal door je wimpers heen, zoals Marianne Banning dat woordt.' De studenten gaan na: wat doemt op in het verhaal? Wat zijn sleutelwoorden? Wat staat op de voorgrond? Dit proces noemt Maso 'eidetische reductie': de specifieke ervaring wordt gereduceerd 'tot het wezen, de essentie, de eidos, de structuur van de ervaring' (Maso, 2004, p. 41). Het gaat dan niet om een thema of een motto of een oplossing, maar om de essentie van die ervaring.

Van der Spek vergelijkt dit moment met het punt in het midden van de zandloper. De ervaring wordt verdicht tot één woord of regel: de 'eidos'. Daarna waaiert het zand weer uit, doordat je in de laatste fase dit eidos gaat koppelen aan theorie en deze nieuwe betekenisgeving voor jou als professioneel begeleider verder gaat uitdiepen. Daarbij gebruiken de Groningse studenten gedichten, romans, kunst, films en zelfgekozen vakliteratuur uit de begeleidingskunde. Eventueel interviewen ze mensen die vergelijkbare ervaringen hebben. In de masteropleiding verwacht men in deze fase een koppeling naar behandelde literatuur in de andere aangeboden vakken.

De zoektocht eindigt in een verslag. De student verantwoordt het doorgemaakte proces en beschrijft het resultaat en de betekenis daarvan zowel voor zichzelf als voor vakgenoten; in de Groningse opleiding gevolgd door een presentatie aan vakgenoten. Suzanne Kuik, hogeschoolhoofddocent social work aan de Hanzehogeschool, voltooidde onlangs de opleiding begeleidingskunde te Groningen. 'In eerste instantie werd ik nogal kregel van het trage werken om de ervaring in te gaan. In tweede instantie ook ei-

genlijk. Maar de fases erna vond ik prachtig! Het bewerken van de eerste ervaring, het zoeken naar vergelijkbare ervaringen, het wegkrassen van de analyses die toch in de onbewerkte ervaring waren geslopen. Het hardop voorlezen van de eerste ervaring, het zoeken naar de eidos, het verrijken met de muzen en het nadenken en puzzelen naar aanleiding hiervan. Een heel bevrijdend proces om via deze route dicht bij mijn kern te komen.'

ZELFONDERZOEK Fenomenologisch onderzoek is een intensieve vorm van zelfonderzoek. De Ronde: 'Aanvankelijk was fenomenologisch onderzoek bij ons – en wellicht ook bij andere opleidingen – te veel alleen zelfonderzoek. Het gaat echter in fenomenologisch onderzoek juist om wat zich voordoet in de tussenruimte, tussen mijzelf en die wereld. Het gaat om het proces van betekenisgeving daarvan. Dat is niet alleen zelfonderzoek, maar het is ook onderzoek naar wat er tussen mij en de wereld gebeurt. Daar kan ik patronen ontdekken die niet alleen voor mij belangrijk zijn, maar die ook een algemene betekenis hebben. Anderen kunnen dat, mits het goed beschreven is, dan herkennen.'

'Ik vind', zo stelt De Ronde, 'dat wij het niet helemaal goed doen als we de eidos zien als iets wat als het ware in ons zit. Dat zie ik soms wel bij studenten gebeuren. Dat zij op zoek gaan naar een diep verankerde wijze van reageren in zichzelf: zo ben ik geneigd om te reageren in bepaalde situaties. En dan spreken ze van "mijn eidos". Dan vind ik het te privaat en te essentialistisch. Alsof je in jezelf iets hebt wat je ontdekken kan, een soort kern van de ui. Het interessante van de fenomenologie is juist dat we die kunnen gebruiken om patronen van betekenisgeving te

ontdekken die tussen ons plaatsvinden. Zelfonderzoek, zoals dat tegenwoordig in veel opleidingen plaatsvindt, is als het ware vergiftigd door de psychologie. Die zelfreflectie leidt dan tot een soort objectiverende uitspraken over jezelf. Die kunnen psychoanalytisch of gedragsmatig of neuronaal psychologisch zijn.'

En hij vervolgt: 'Als mensen bijvoorbeeld zeggen: "Ik doe dit omdat ik ADHD heb", dan is er fenomenologisch gezien een soort vreemding opgetreden tussen mij en mezelf. De psychologie is ertussen gaan zitten. Dan krijgt het een duidende betekenis. Terwijl, als je dieper bij die ervaring stilstaat, die reactiewijze een heel andere betekenis voor je heeft. Ik vind de fenomenologie eigenlijk een corrigerend en kritisch antwoord op al die objectiverende psychologische duidingen die een scheiding tussen mij en mezelf creëren in het reflecteren.'

Louis Polstra, lector arbeidsparticipatie aan de Hanzehogeschool te Groningen, voltooidde begin dit jaar de opleiding begeleidingskunde in Groningen. 'Ik werkte bijna dertig jaar als onderzoeker en merkte dat ik vreemd raakte van mezelf. Dat was voor mij aanleiding om de opleiding begeleidingskunde te volgen. Als onderzoeker ben ik geschoold in analytisch denken; fenomenologisch onderzoek was dan ook een hele uitdaging. Ik koos een ervaring omdat die mij echt had geraakt: een situatie waarin ik een supervisant pushte richting een gevoelsreflectie en waar ik me ter plekke erg voor schaamde. Het kostte me weinig moeite om alle emoties, inclusief lichaamsbeleving, terug te laten komen. De vragen van de docent en mede supervisoren-in-opleiding hielpen om woorden te geven aan de ervaring. Van daaruit kon ik de ervaring plaatsen in mijn relatie met mijn vader. Via de muze – ik heb

een tekening van Dali gebruikt en een haiku geschreven – heb ik de ervaring geduid en verbreed. Ik vind dat het fenomenologisch onderzoek goed past bij de opleiding begeleidingskunde. Ik leerde het gebruiken van de directe ervaring als kennisbron. Daardoor zit ik nu als supervisor minder in mijn hoofd en gebruik ik meer mijn lichamelijke sensaties. Hierdoor zit ik meer in de situatie zelf, dan dat ik anticipeer op wat mogelijk komen gaat.’

BETERE SUPERVISOR Niet alleen Polstra, maar ook Kuik en Van Houtum benoemen door het fenomenologisch onderzoek een betere supervisor te zijn geworden. Beide opleidingen hanteren fenomenologisch onderzoek ook als methode om de professionele vaardigheden als supervisor te vergroten. De Ronde: ‘Epochè is belangrijk, het uitstellen van het snelle begrijpen en het telkens opnieuw bereid zijn om de ervaring in zijn rijkdom als het ware nog niet te verstaan, dus opnieuw te laten verschijnen waardoor je er ook weer nieuwe dingen in ontdekt. Daarmee zijn dingen minder snel afgesloten of geconcludeerd en blijven ze langer open, blijf je langer in dat verkennende onderzoek. En dat is wel een kern van supervisie.’

Van der Spek beaamt dat. ‘We zijn als professional natuurlijk gepokt en gemazeld om vanuit concepten te reageren. Om als supervisor het “niet Verstehen” van Siegers toe te kunnen passen, moet je als het ware in staat zijn om in het hier en nu en bij de ervaring te blijven. Als je het hebt over de leer-cirkel van Van Kessel: het allermoeilijkste is die eerste fase – de eerste stappen, het expliciteren en concretiseren – om dat werkelijk zo rijk mogelijk te doen. En daar is dit een oefening in. Zodat je niet al aan de haal

gaat met het verhaal van een supervisor. Om daar nog bij weg te blijven en bij die ervaring te blijven – daarom doen we dit. Dus het draagt bij aan het vergroten van de professionaliteit van de supervisor als professioneel begeleider.’

Muriel van der Spek vindt dat het doen van fenomenologisch onderzoek de opleiding heeft verbeterd. Allereerst vanwege de persoonlijke verrijking die het voor de studenten oplevert. Maar ook vanwege het verslag voor vakgenoten, dat zij als betekenisvoller ervaart dan de werkstukken die voorheen werden geschreven; een waardevol product voor de beroepsgroep.

TOT BESLUIT Zoals gezegd, ben ik op zoek naar een brug tussen mijn wereld van onderzoeker en die van supervisor/coach. De fenomenologische methode biedt handvaten om die brug te slaan. Het maakt me duidelijk hoe belangrijk het is om als begeleidingskundige én als onderzoeker te vertragen en mijn oordeel uit te stellen om de rijkdom van ervaringen werkelijk te verstaan. Onderzoeksvormen als actieonderzoek, handelingsonderzoek, muzisch onderzoek en narratief onderzoek bieden daarvoor ruimte.

De Ronde verwoordt in een wetenschapsfilosofische beschouwing treffend dat het dan gaat om onderzoek doen ‘(...) door mensen te ontmoeten in hun concrete situatie, van aangezicht tot aangezicht, als ik en jij, om samen met hen, met alle creatieve middelen die ons ter beschikking staan, te onderzoeken wat betekenis heeft en zin geeft in de dagelijkse realiteit, om die vervolgens met hen samen scheppend verder vorm te geven’ (2019, p. 61). Ik teken ervoor om dat meer vorm te gaan geven in het onderzoek dat ik in de nabije toekomst ga doen. ^

LITERATUUR

- Manen, M. van (2011). Fenomenologie: een kwalitatieve benadering met een verscheidenheid aan tradities. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 47-55). Den Haag: Boom Lemma.
- Maso, I. (2005). Empirisch fenomenologisch onderzoek. *KWALON*, 10 (2), 35-39.
- Maso, I. Andringa, G. & Heusèrr, S. (2004). *De rijkdom van ervaringen. Theorie en praktijk van empirisch fenomenologisch onderzoek*. Utrecht: Lemma.
- Ronde, M. de (2019). Een kleine wetenschapsfilosofie van muzisch onderzoek. Naar aanleiding van ‘De kleine Johannes’ van Frederik van Eeden. *Waardenwerk*, 7, 54-61.

TIJDSCHRIFT VOOR BEGELEIDINGSKUNDE

GRATIS PROEFEXEMPLAAR VIA WWW.TSVB.NL

WORD ABONNEE en

- ontvang 4 themanummers per jaar
- krijg toegang tot online kennisbank tsvb.nl
- ontvang TsvB digitaal

OF:

- ontvang het vakblad gratis door (student)lid te worden van LVSC, de Landelijke Vereniging voor Supervisie en Coaching
- ontvang ieder kwartaal gratis artikelen via onze nieuwsbrief (meld aan via www.lvsc.eu)